

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ

Ю.А. Ведерніков

кандидат юридичних наук, доцент
(Університет сучасних знань)

А.М. Кучук

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.1

ТЕОРІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ: АТАВІЗМ ЧИ ПОТРЕБА СЬОГОДЕННЯ

*Шукати мудрості поза собою –
найбільша глупота.*

(вибрані чаньські вислови)

У статті розглядається питання відповідності теорії національної держави вимогам сьогодення. Висвітлено витоки національної держави. Проаналізовано українське законодавство та Конституцію Румунії в аспекті предмета дослідження. Акцентовано увагу на неадекватному розумінні на сьогодні націоналізму. Робиться висновок, що теорія національної держави є важливим чинником побудови міцної держави.

Ключові слова: глобалізація, держава, націоналізм, національна держава, теорія національної держави.

The article deals with the issues of correspondence of a national state theory to present needs. The origin of a national state is depicted. The Ukrainian legislation and the Romanian Constitution are analyzed in the aspect of the subject studied. The conclusion is made that the theory of a national state is a very important feature while building up a strong state.

Keywords: globalization, nationalism, national state, state, theory of a national state.

Рассматривается вопрос соответствия теории национального государства требованиям современности. Отражены истоки национального государства. Анализируются украинское законодательство и Конституция Румынии в аспекте предмета исследования. Формулируется вывод, что теория национального государства является важным фактором построения крепкого государства.

Ключевые слова: глобализация, государство, национализм, национальное государство, теория национального государства.

Постановка проблеми. Теорія національної держави у ХХ ст. набула особливої актуальності, яка не зменшилась і в 90-ті роки, особливо для держав, які склали СРСР, незважаючи на те, що прихід до влади у Німеччині націонал-соціалістів та Друга світова війна вказали на вади гіперболізації позитивних аспектів цієї теорії. Нове століття, що ознаменувало формування нової епохи – постмодернізму, також внесло свої корективи у розуміння вказаної теорії. Сучасне суспільство, що характеризується значним розвитком інформаційних технологій, розширенням меж комунікації, все більш тяжіє до глобалізації. На думку нетократів, «нинішня ситуація виносить на порядок денний стару як світ ідею створення глобальної держави (у православ'ї це пов'язують з приходом і пануванням антихриста)» [1]. Як вказують О. Бард і Я. Зодерквист, «держави може бути знищена як інститут. Але якщо залишаться і будуть непорушними нація і сім'я, то нетократія буде неповною або навіть знищить себе». Не можемо не згадати й те, що деякі держави конституційно закріпили свій статус національних. Так, наприклад, відповідно до ст. 1 своєї Конституції Румунія – національна, суверенна і незалежна, єдина і неподільна держава. Форма правління румунської держави – республіка. Румунія – правова, демократична і соціальна держава, в якій гідність людини, права і свободи громадян, вільний розвиток особистості, справедливість і політичний плюралізм є найвищими цінностями і гарантуються.

За таких умов особливої уваги потребує питання значимості у сучасних умовах національної держави.

Метою цього дослідження є висвітлення концепції національної держави в аспекті сьогодення та визначення потреб суспільства в її реалізації.

Витоки доктрини національної держави пов'язують з епохою буржуазних революцій XVIII–XIX ст.ст., що завершилися утворенням низки західноєвропейських держав, формування яких було освячене проголошенням у цей період «*принципом національності*». Одним із перших документів, в якому він був сформульований, була знаменита декларація абата Грегугара, яку 23 квітня 1795 р. він запропонував Конвенту Франції. У ній указувалося: «Народи стосовно один до одного незалежні і суверенні, якою б не була кількість осіб, що їх складають, і розмір займаної ними території» [2]. Хоча, як вказує А. Савельєв, поняття про національну державу виникло на Заході на початку Нового часу (починаючи з XVI ст.) як реакція на остаточний крах Священної Римської імперії і появу суверенних правителів та націоналізму у сфері культури. Держава була покликана задовольнити настійну потребу в безпеці і забезпеченні торгівлі в межах умовних визначуваних територіальних кордонів [3].

У 1907 р. Отто Бауер у праці «Національне питання та соціал-демократія» вказував, що в усіх державах європейської культури питання ставлення соціал-демократичної партії робітників до національного питання є центральним пунктом політичних дискусій. В Австрії та Росії

національне питання – це найважча проблема внутрішньої політики. Але також і соціал-демократія західноєвропейських і середньоєвропейських національних держав не може ухилитися від обговорення ставлення національної спільноти до держави [4].

У 1907–1908 рр. К.Й. Каутський наголошував на тому, що національна держава є формою держави, яка найбільш відповідає сучасним умовам, є тією формою, в якій вона найлегше може виконати свої завдання; багатонаціональні держави є завжди державами, внутрішнє формування яких з тих або інших причин залишилося ненормальним або нерозвиненим.

В.І. Ленін згодом зауважив, що приклад усього передового цивілізованого людства, і приклад Балкан, і приклад Азії доводять, всупереч поглядам Рози Люксембург (мається на увазі її доволі велика за обсягом польська стаття 1908–1909 рр. «Національне питання і автономія»), безумовну правильність положення Каутського: національна держава є правилом і «нормою» капіталізму, різноманітна в національному аспекті держава – відсталість або виняток. З погляду національних відносин якнайкращі умови для розвитку капіталізму представляє, поза сумнівом, національна держава [5].

«Національна держава є втіленням ідеї держави як організаційної форми історичного існування конкретного народу, загальною формою спільного життя людей, формою існування суспільства, яка у кожного народу своя і не змінюється протягом його історичного буття. Національна держава виникає на певному етапі історичного розвитку народу, коли останній досягає високого рівня самосвідомості і починає відрізняти себе від інших народів», – вказував В. Афанасьєв [6].

Серед сучасних фундаментальних досліджень окресленої проблематики слід назвати праці вже згаданого вище А. Савельєва, а також П. Крупкіна і Е. Хобсбаума.

У праці П. Крупкіна «Россия и Современность: Проблемы совмещения: Опыт рационального осмысления» висвітлено концепцію Сучасності та її застосування у суспільствознавстві. Розглянуто питання національної держави, нації, демократії, свободи, постіндустріальної економіки; проаналізовано поточні соціальні процеси в Росії з використанням різних статистичних даних і даних соціологічних досліджень. Обговорено проблеми трансформації Росії в національну демократичну державу, розвитку постіндустріальної економіки, запуску в країні циклу генерації економічних і соціальних інновацій, а також проблеми російської демографії і розвитку людського капіталу. Показано, що практично всі проблеми ґрунтуються на менталітеті пострадянської еліти.

Ретельно обґрунтовані аргументи британського ученого Еріка Хобсбаума, викладені у праці «Nations and Nationalism», дають вичерпну картину формування як самого поняття «нація», так і процесу утворення націй і держав.

Не можемо не згадати і наукову статтю О.В. Талдикіна «Нетократія

як черговий фактор кризи інституту національної держави: передумови виникнення», в якій автор проаналізував основні фактори поступової руйнації національної держави [7] і яка стала приводом для написання цієї роботи.

Перед тим як дати відповідь на питання, винесене у назву цієї статті, наведемо *деякі методологічні положення*.

По-перше, зрозуміло, що всі суспільні явища, виходячи з соціального закону циклічності, виникають, розвиваються і зникають. Або, висловлюючись категоріями філософії, як вказував Т. Гоббс, матерія – єдина субстанція, а всі явища, предмети, речі, процеси є формами вияву цієї субстанції. Матерія вічна, а тіла та явища – тимчасові, вони виникають і зникають. Матерія є суб'єктом усіх змін, хоча виступає як щось якісно однорідне, безколірне, як система якісних величин. Рух розуміється тільки механічно. Звісно, це положення стосується і національної держави як соціального явища, і теорії національної держави як системи поглядів, способу розуміння відповідного явища. Однак необхідно пам'ятати, що у процесі розвитку явище і, відповідно, погляди на нього можуть змінюватися.

По-друге, наявність одного з явищ не виключає наявності інших, хоча вони можуть неоднаково комбінуватись за різних умов. Так, коли мова заходить про національну державу, найчастіше опоненти пов'язують її (дивним чином) із обмеженням прав, запереченням демократії тощо, зводячи все, використовуючи принципи демагогії, до фрази «Україна для українців. А як же інші громадяни?». Не вдаючись у дискусію з цього приводу, продовжимо логічний ряд опонентів (пішовши від протилежного): «Німеччина – для австралійців, Франція – для папуановогвінейців, Великобританія – для новозеландців і т.д.». А також нагадаємо слова відомого російського філософа І. Ільїна: «Держава є не установою, що обслуговує потреби «інших», а корпорацією; вона є юридичною особою, що складається з тих, заради кого вона і існує» [8, с. 140].

А як вказує А. Яцько, у наукових джерелах, що з'явилися останнім часом у державах, що входили до СРСР, під поняттям суб'єкта геополітики у кращому разі розуміють державу. Однак істинність такого підходу є сумнівною, адже суб'єкт геополітики (як і політики загалом) передусім є носієм певних індивідуальних (особливих) інтересів, що в ньому безпосередньо персоніфікуються. Держава не може виступати такою персоніфікацією, оскільки вона не є чимось самодостатнім. Держава – це лише форма соціально-політичної організації певної етнічної групи або сукупності етнічних груп, засіб досягнення цілей, що стоять перед етносом (або групою етносів, об'єднаних загальним державним устроєм) та впливають із його інтересів (в історії є прецеденти існування етносу без державної організації, але нема жодного прикладу існування держави без етносу). При цьому автор додає: «Логічний ряд «Національні потреби – національні інтереси – національні цілі» завершується елементом «національна безпека». У політиці поняття «національні цілі» і «національна

безпека» використовуються як синоніми. Так, наприклад, у національній стратегії США національна безпека формулюється «як найбільш конкретний вираз сукупності головних національних цілей та є сферою сумісної діяльності військової та зовнішньої політики» [9]. Не можемо не згадати, що 19 червня 2003 р. Верховною Радою України було прийнято закон «Про основи **національної** (тут і далі виділення наше. – Ю.В., А.К.) безпеки України», у преамбулі якого вказано, що цей Закон відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 92 Конституції України визначає основні засади державної політики, спрямованої на захист **національних** інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. До того часу діяла Концепція (основи державної політики) **національної** безпеки України, схвалена Постановою Верховної Ради України від 16 січня 1997 р.

Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною **національного** законодавства України, а ст. 18 вказує, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її **національних** інтересів і безпеки. Обмеження прав людини допускається як виняток, у випадках, визначених законом, і лише в інтересах **...національної безпеки** (ст.ст. 32, 34, 36, 39, 44 Конституції). І лише після використання всіх **національних** засобів правового захисту кожен має право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55 Конституції).

Відповідно до Конституції, в Україні функціонують такі державні органи і організації:

- **Національний** банк України;
- **Національна** рада України з питань телебачення і радіомовлення;
- Рада **національної** безпеки і оборони України.

А гривня є **національною** грошовою одиницею (п. 11 Перехідних положень Конституції).

Нагадаємо, що 24 жовтня 1945 р. на конференції у Сан-Франциско була заснована міжнародна організація – Організація Об'єднаних **Націй** (**United Nations**).

Держава як форма організації суспільства не може не враховувати його національний склад. Більш того, національний чинник належить до найважливіших чинників, що визначають структуру держави і її розвиток. Як наголошується в літературі, «національний аспект – постійний чинник розвитку державності в багатонаціональних суспільствах» (Л.А. Морозова) [10].

Націоналізм не заперечує права і свободи людини, необхідність її соціального захисту. А. Борцов зазначає: «**Націоналізм без соціалізму – фікція. Якщо немає соціальних гарантій, то немає турботи про всю націю, а лише про частину такої** (скажімо, так званий «націонал-лібералізм» постулював преференції для якогось «середнього класу»). **Але раз немає пате-**

рналізму стосовно всієї нації, то який же це націоналізм?»

Американські стратеги у сфері геополітики, зокрема екс-держсекретар США Генрі Кіссінджер, экс-радник з національної безпеки Збігнев Бжезінський, зображували азійські держави і держави колишнього СРСР як держави – околиці Європи, передусім сировинний придаток тощо. Чи не єдиним виходом з такої ситуації є створення міцних національних держав. О. Горгота, дослідивши інтеграційні та диференційні процеси в сучасній цивілізації, робить висновок: «Сьогодні ми повинні не лише мати тверезу оцінку глобалізаційного процесу, але й запропонувати методологію протидії його згубному впливу. Зокрема, маємо методологію націозахисного та культуротворчого типу – національно-екзистенційна методологія, яскраво викладена й логічно обґрунтована в наукових працях Василя та Петра Іванишиних. Така методологія є гідною основою геостратегічного керування й запобігання загроз стосовно національно-інформаційної безпеки України в умовах глобалізації та базою для формування рівних партнерських стосунків у світовому товаристві» [11].

Таким чином, викликом і однією з дієвих відповідей глобалізації є саме національна держава. Лише чітко, системно і послідовно відстоюючи національні інтереси, забезпечуючи національну безпеку, держава зможе бути суб'єктом сучасних світових процесів, не ставши об'єктом маніпулювання і, як наслідок, сировинним додатком. Одним із напрямів реалізації цієї тези, що допоможе протистояти, висловлюючись словами Ж. Бодріяра, створенню симулякрів у сфері національного на зразок «націоналізм – фашизм», «націоналізм – ксенофобія», «націоналізм – антидемократія», є висвітлення в засобах масової інформації справжнього смислу націоналізму, зняття навішаних ярликів.

Бібліографічні посилання

1. Борьба, в которую нас вовлекли. Нетократия – что дальше? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading.org.ua/chapter.php/103394/29/Gracheva_-_Mify_patriotov.htm.
2. Теория национального государства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law5.ru/materials/osnovnye-sovremennye-teorii-gosudarstva/teoriya-natsionalnogo-gosudarstva.html>.
3. Савельев А. Нация и государство. Теория консервативной реконструкции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.savelev.ru/book/?ch=120>
4. Bauer Otto. Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marxists.org/deutsch/archiv/bauer/1907/nationalitaet/index.html>.
5. Ленин В.И. О праве наций на самоопределение [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.revolucia.ru/pravonac.htm>.
6. Афанасьев В.В. Освальд Шпенглер о проблеме наций и национальных государств [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ms-solutions.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=288:2010-03-21-12-34-10&catid=47:-14&Itemid=140.
7. Талдикін О.В. Нетократія як черговий фактор кризи інституту національної держави: передумови виникнення // Науковий вісник Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ. – 2012. – № 1. – С. 136-149.
8. Ильин И. Общее учение о праве и государстве. – М., 2006.

9. Яцько А. Національна безпека у контексті сучасних геополітичних імперативів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n18texts/jacko.htm>.

10. Теория государства и права [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rudiplom.ru/lekcii/pravo/teoriapig/73.html>

11. Горгома О. Глобалізація та націоналізм: інтеграційні та диференційні процеси в сучасній цивілізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.banderivets.org.ua/?page=pages/zmistd0/200906/article02>.

Надійшла до редакції 14.09.2012

М.В. Корнієнко

кандидат юридичних наук

(Одеський державний

університет внутрішніх справ)

УДК 342.7

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА НА СВОБОДУ ДУМКИ І СЛОВА В УКРАЇНІ: СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проаналізовано стан дослідженості конституційного права людини і громадянина на свободу думки і слова в Україні. Акцентовано увагу на неоднозначності віднесення вказаного права до відповідної групи конституційних прав.

Ключові слова: громадянські права, конституційні права, політичні права, право на свободу думки і слова.

Анализируется состояние научных исследований конституционного права человека и гражданина на свободу мысли и слова в Украине. Акцентируется внимание на неопределенности отнесения указанного права к соответствующей группе конституционных прав.

Ключевые слова: гражданские права, конституционные права, политические права, право на свободу мысли и слова.

The status of study of a person's and a citizen's constitutional right to freedom of speech and thought in Ukraine is analyzed. The attention is paid to dissimilar application of the right to an appropriate group of constitutional rights. It is pointed out that the right to freedom of speech and thought is still not well studied.

Keywords: citizens rights, constitutional rights, political rights, the right to freedom of speech and thought.

Постановка проблеми. Рівень визначення, реалізації і захисту прав людини в країні відображає ступінь розвитку країни в цілому, її соціальну та демократичну спрямованість, гуманістичне ставлення до найвищої соціальної цінності – людини. Останнім часом в Україні на шпальтах юридичних видань та по телебаченню доволі часто і жваво обговорюється питання забезпечення права на свободу думки і слова в Україні. Це питання є актуальним ще й тому, що Україна прямує до Європейського Союзу, в якому захист права на свободу думки і слова перебуває на високому рівні.

Метою дослідження є визначення стану дослідженості конститу-